

Eesti elanike õigusteadlikkuse uuringust

Uku-Mats Peedosk, justiitsministeeriumi nõunik

Justiitsministeeriumi ülesandeks on muu hulgas kodanike õigusteadlikkuse suurendamine. Enne kui selle ülesandega süvitsi minna, otsustasime hetkeseisu hindamiseks korraldada asjakohase uuringu. Jättes kõrvale teised õigusvaldkonnad, keskendusime üksnes põhiõigustele.

Mille poolest kõnealune uuring teistest erineb?

Korraldatud uuring on Eestis varem tehtud uuringutest veidi erinevalt üles ehitatud. Enamasti palutakse vastajatel oma teadlikkust iseseisvalt hinnata, selle uuringu käigus esitasime vastajatele aga hulga faktiküsimusi, et määrata nende teadlikkuse taset. See muudab käsitluse märkimisväärselt objektiivsemaks. Lisaks õigusteadmistele uurisime ka nendega seotud emotsioone ja käitumisvalmidust.

Küsimustik koosnes kolme tüüpi küsimustest: 1) vastajate poolt spontaanselt loetletud põhiõigused, 2) faktiküsimused ja 3) hinnangut sisaldavad arvamusküsimused.

Millised on eestimaalased oma õigusteadlikkuse poolest?

Suurt elitaarset gruppi, kelle käes oleks õigusteadmiste monopol (kui juurahariduse omandanud inimesed välja jätta), ei eristu. Küll aga on olemas mahajääjad, kellel puuduvad õigusteadmised täiesti, ja need, kes paistavad teiste seast silma nõrgemate õigusteadmiste poolest. Kui suurel osal inimestel on teadmised õigussüsteemist suhteliselt rahuldavad, siis osa neist (10%) on teadmistest ilma jäänud.

Kui teadlik on teadlik ja kui vähe teadlik on väheteadlik?

Faktiküsimustele vastamisel oli maksimaalne võimalik tulemus 69 õiget vastust, kokku esitati vastajatele 91 õigusalast faktiküsimust. Väheteadlikud suutsid keskmiselt õigesti vastata vaid kolmandikule maksimaalselt õigesti vastatud küsimustest.

Haridustase ja õigusteadmised on omavahel korrelatsioonis: kõrgharidusega vastajad on paremini kursis ka õigussüsteemiga ning vastupidi, põhi- ja keskharidusega vastajad kuuluvad sagedamini vähe- ja suhteliselt väheteadlike gruppi. Siiski ei ole haridus ainumäärav tegur õigusteadmiste omamisel, sest ka kümnendik kõrgharidusega inimestest teab kehtivast õigusest väga vähe.

Õigusteadlikkus on pigem seotud ühiskondlikus elus osalemisega. Mida tihedam on inimese seos ühiskonnaga, seda teadlikum ta on. Väheteadlike puhul on tegemist keskmisest madalama haridustasemega ja vanemate inimestega, kes elavad väikestes asulates, sageli väikestes leibkondades või päris omaette. Tegemist on ühiskonnaga lödvemalt lõimunud inimestega, kes ei osale aktiivselt igapäevases kogukonnaelus. Neid ei seo ühiskonnaga ei töökollektiiv, kool ega perekond.

Millised õigused inimestele spontaanselt meenusid?

Kõige sagedamini suudeti meenutada sõnavabadust, õigust tööle, õigust haridusele, valimisõigust ja õigust tervisekaitsele. Viiendik vastajatest ei suutnud aga meenutada ühtegi põhiõigust.

Tabel 1. Spontaanselt loetletud põhiõigused

Milliseid inimeste põhiõigusi, kohustusi ja vabadusi Te oskate nimetada?	
Sõnavabadus	33%
Õigus tööle	32%
Õigus haridusele, õppimisele, kohustus õppida	27%
Õigus valida ja olla valitud	20%
Õigus arstiabile, tervisekaitsele	19%
Ei oska öelda	19%

Lisaks loetleti ka selliseid põhiõigusi nagu õigus abielluda ja lahutada, õigus viisavabadusele, kohustus elu edasi viia, vabadust heisata õigel päeval Eesti lipp, vabadus valida seksuaalset orientatsiooni, õigus normaalsele elule ning õigus teha, mis meeldib.

Uuringu põhjal kerkis ridamisi uusi küsimusi ja teemasid, mida oleks tarvis senisest põhjalikumalt käsitleda. Näiteks õigus tööle väljendub eeskätt iga inimese võimaluses valida vabalt ametit ja töökohta. Riigil puudub otsene kohustus tagada igapäevasele töökoht. Võimalik, et paljud vastajad on sellega kursis, kuid kogutud andmed ei luba meil selles kindlad olla. Seetõttu oleks tarvis inimestele selgitada riigi ja kodanike vastastikuseid tööga seonduvaid kohustusi ja õigusi.

Millised põhiõigustest on vastajate arvates tagatud ja millised mitte?

Kõige paremini tagatud õiguseks peeti õigust ettevõtlusvabadusele, kõige vähem tagatuks õigust õiglastele töötingimustele.

Tabel 2. Hinnangud põhiõiguste tagatusele

Kuivõrd Te nõustute või ei nõustu, et praeguses Eestis on kõigil võrdne õigus	nõus	ei ole nõus	ei oska öelda
ettevõtlusvabadusele	89%	6%	5%
perekonna ja eraelu puutumatusse	89%	9%	2%
kodu puutumatusse	88%	11%	1%
puhtale elu- ja looduskeskkonnale	86%	13%	2%
süütuse presumptsioonile	84%	12%	4%
vabadusele ja isikupuutumatusse	84%	13%	3%
sõna- ja mõttevabadusele	80%	17%	3%
kohtusse pöörduda	78%	20%	3%
haridusele	78%	22%	0%
pidada avalikus kohas koosolekuid ja kogunemisi	77%	18%	5%
omandi kaitsele	75%	22%	2%
riigi abile puuduse korral	72%	26%	3%
tervisekaitsele	65%	35%	0%
erapooletule kohtumõistmisele	63%	29%	8%
riigi ja seaduse kaitsele	59%	38%	4%
õiglastele töötingimustele	49%	50%	2%

Kui seisukohti üldistada, selgub arusaam, et vastajate arvates on suhteliselt hästi kaitstud mitmed tõrjeõigused, kuid suhteliselt kesiselt on tagatud sooritusõigused. Tagatud on õigus end vabalt väljendada, ettevõtlusõigus ja ajakirjandusvabadus. Samas leiti, et tagamata on inimeste sooritusõigused, õigused riigi toetusele.

Mida teadlikum on vastaja, seda kriitilisem on ta sooritusõiguste suhtes. Leitakse, et riigi vastutus kodanike õiguste tagamisel võiks olla suurem. Seega võib väita, et koos teadlikkuse suurenemisega teadvustavad kodanikud rohkem ka riigi rolli tähtsust üldises elukorralduses. Siinjuures on oluline, et riigile suunatud ootustega kaasneks ka selge arusaam kodaniku enese kohustustest.

Selgus ka, et vastajate arvates diskrimineeritakse põhiõiguste kontekstis enim majanduslikus kitsikuses olevaid inimesi ning neid, kellel on füüsiline või vaimne puue. Vastajate arvates on kesine just nende gruppide võimalus oma õigusi teiste gruppidega võrdselt teostada.

Mida on inimesed valmis ise ette võtma muutuste saavutamiseks?

Üllataval moel oli vastajate valmidus muutuste algatamiseks väike: 37% ei mõjutaks ka vajaduse korral uue seaduse tegemist mingilgi moel. Sellise passiivsuse põhjuse üle spekulatsioon on keerukas ega kuulu selle uuringu pädevusse. Siiski võib oletada, et tulemus peegeldab üldist võõrandumist poliitika kujundamisest ja riigist üldse. Ühelt poolt ei soovita muutuste saavutamiseks midagi teha, sest ollakse juba ette veendunud selle ebaõnnestumises, teisalt ei pruugita sellekohastest võimalustest teadlikki olla.

Tabel 3. Osalemine seadusloomes

Oletame, et Te tahate mõjutada mõne uue seaduse tegemist. Mida te selleks teeksite?	
Pöörduks vastavasse riigiasutusse	23%
Algataks allkirjade kogumise	21%
Avaldaks oma seisukohti mõne ühenduse või liidu kaudu	17%
Pöörduks mõne poliitiku poole	16%
Kirjutaks ajalehtedesse ja ajakirjadesse lugejakirju	15%
Kirjutaks avaliku pöördumise	14%
Osaleks meeleavaldusel ja vajaduse korral selle korraldamises	11%
Esineks avaliku kõnega	5%
Ei teeks midagi	37%
Muu	3%
Ei oska öelda	5%

Juhul kui vajadus tekiks, pöörduks kas riigiasutuse või mõne poliitiku poole, algatataks allkirjade kogumise kampaania või tehtaks end kuuldavaks mõne ühenduse või liidu kaudu.

Mil määral on teabe hankimiseks pöördunud mõne riigiasutuse poole?

Enamik vastajaid ei ole riigiasutustest kunagi teavet hankinud (71%). Samas on viiendik teinud seda mitu korda. Juhul kui teabepäringuga on mõnda riigiasutusse pöördunud, on saadud ka rahuldav vastus. Nii väidab kaks kolmandikku sel moel teavet hankinutest (66%).

Tabel 4. Riigiasutuste poole teabepäringuga pöördumise sagedus

Kas Te olete kunagi pöördunud teabepäringuga mõne ametiasutuse poole? (%)						
	Jah, ühel korral	Jah, kahel-kolmel korral	Jah, rohkem kui kolmel korral	Ei, mitte kunagi	Ei oska öelda	Kokku
Üldkeskmine	9%	10%	9%	71%	1%	100%

Seega võib väita, et vähesed küll nõutavad teavet, kuid need saavad ka tuge.

Tabel 5. Rahulolu riigiasutusest päringule saadud vastusega

Kuidas Te jäite rahule vastusega teabepäringule või õigusakti sisu selgitusega?	
Täiesti rahule	27%
Pigem rahule	39%
Ei jäänud eriti rahule	18%
Üldse ei jäänud rahule	5%
Te ei saanudki vastust	4%
Ei oska öelda	7%

Kuivõrd kättesaadavaks on riigiasutused ise enda kohta käiva teabe teinud?

Vaadeldes riigiasutustepoolset nii-öelda passiivset teabepakkumist, võib väita, et suur osa vastajaid selle kvaliteediga rahul ei ole, sest nii väitis 40% vastajatest.

Tabel 6. Rahulolu riigiasutuste tegevust käsitleva infoga

Kas Teie arvates on riigiametid teinud info oma tegevuse kohta kodanike jaoks piisavalt kättesaadavaks?	
Täiesti piisavalt	12%
Pigem piisavalt	39%
Pigem ebapiisavalt	33%
Täiesti ebapiisavalt	7%
Ei oska öelda	10%

Seega võib väita, et küsimise peale vastatakse ammendavalt, kuid ligi poolte arvamust avaldanud vastajate arvates ei tegeleta piisavalt küsimusi ennetavate selgitustega.

Mõned vastajad leidsid, et sageli on õigusteave olemas, kohati on seda isegi liiga palju, kuid see on esitatud keeruliselt ning küsimustele on raske õiget vastust leida. Sellest lähtuvalt võiks riigiasutused rohkem tähelepanu pöörata teabe kasutajasõbralikule esitamisele.

Kust pärinevad inimeste õigusteadmised?

Olemasolev teadmiste pagas on kujunenud eeskätt televisiooni, ajalehtede ja raadio kaudu. On märkimisväärne, et väheteadlike jaoks mängivad ajalehed ja ajakirjad teadmiste kogumisel tunduvalt väiksemat rolli kui teadlike jaoks. Nende jaoks on televisioon trükimeediast tunduvalt olulisem. See tähendab, et esmase õigusteabe (näiteks, kust kerkinud probleemide korral abi saada või kust tekkinud küsimustele vastuseid leida) edastamiseks väheteadlikele kodanikele on oluline kasutada just televisiooni. Muud kanalid ei pruugi märkimisväärset tulemust anda.

Tabel 7. Õigusteadmiste hankimise kanalid

Millisest allikast Teie praegused teadmised põhiõiguste kohta peamiselt pärinevad?	Väheteadlikud	Üldkeskmine	Keskmine õigete vastuste summa
Televisioonist	71%	82%	50
Ajalehtedest	53%	72%	51
Raadiost	52%	64%	50
Internetist	27%	41%	52
Vestlustest sõprade ja tuttavatega	22%	41%	51
Koolist	20%	39%	52
Raamatutest	11%	23%	52

Ülikoolist	5%	18%	54
Koolitustelt	4%	16%	54
Ametialasest tegevusest	1%	14%	55
Mujalt	5%	4%	49
Ei ole põhiõiguste kohta infot saanud	2%	1%	37
Ei oska öelda	3%	1%	30

Teiseks tuleb välja tuua seaduspära, mille kohaselt vastajad, kelle jaoks mängivad teadmiste kogumisel olulisemat rolli raamatud, ülikool, koolitused ja ametialane tegevus, andsid keskmiselt kõige rohkem õigeid vastuseid (keskmised on esitatud tabeli viimases tulpas).

Tabel 8. Õigusteadmiste hankimise kanalid rahvusrühmade kaupa

Millisest allikast Teie praegused teadmised põhiõiguste kohta peamiselt pärinevad?	Rahvus		
	eestlane	venelane	muu rahvus
Koolist	43%	29%	33%
Ülikoolist	16%	15%	16%
Raamatutest	25%	19%	19%
Vestlustest sõprade ja tuttavatega	42%	39%	35%
Ajalehtedest	76%	58%	83%
Raadiost	65%	63%	62%
Televisioonist	82%	78%	100%
Internetist	43%	38%	31%
Koolitustelt	15%	11%	8%
Ametialasest tegevusest	21%	11%	16%
Mujalt	5%	3%	0%
Ei ole põhiõiguste kohta infot saanud	1%	1%	0%
Ei oska öelda	1%	1%	0%

Teabe aktiivsel hankimisel on muude rahvuste esindajad suhteliselt aktiivsed, kohati aktiivsemad kui eestlased. Samas jõuab vene rahvuse esindajateni teave suhteliselt väheseid kanaleid pidi. Suured erinevused eestlaste ja venelaste vahel ilmnesid järgmiste valdkondade puhul: kool, ajalehed ja ametialane tegevus. See tähendab, et eesti rahvusest vastajate õigusteadmiste kujunemise puhul mängivad kool, ajalehed ja ametialane tegevus tunduvalt olulisemat rolli kui venelastel. See peaks poliitika kujundajaid suunama kriitilisemalt revideerima venekeelse koolihariduse sisu õigusteabe aspektist lähtudes. Venekeelse ajakirjanduse suunamiseks õigusriigis ajakirjandusvabaduse tingimustes vahendid puuduvad, see jääb pelgalt väljaannete toimetajate ja ajakirjanike südametunnistusele.

Kuidas vajaduse tekkimisel õigusteadmisi hangitakse?

Kui tekib mõni õiguslane küsimus, siis eelistatakse vastust otsida Internetist. Seetõttu on oluline, et võrgus oleks olemas käepärane ja selge teave ning suunised selle leidmiseks.

Tabel 9. Õiguslastele küsimustele vastuste otsimise viisid

Kust te tavaliselt otsite vastuseid tekkinud õiguslastele küsimustele või kust te neid otsiksite juhul, kui neid Teil tekiks?	Väheteadlikud	Üldkeskmine
Otsite vastust Internetist	30%	51%
Küsite nõu tuttavatelt	20%	46%

Pöördute juristi poole	18%	45%
Pöördute ametiasutusse	9%	20%
Kasutate raamatukogu	7%	17%
Riikliku õigusabi vahendusel	4%	14%
Saadate küsimuse vastamiseks meediasse	1%	5%
Otsite/otsiksite infot mujalt	0%	2%
Ei oska öelda	33%	7%

E-õiguse süsteemi edasiarendamine võiks olla üks tegevusi, mis selle eesmärgi saavutamisele kaasa aitab. Võrgulehed ja trükitud materjal oleksid sobivad andma huvilistele täpset teavet. Meediakanalite abil oleks võimalik inimesed probleemide lahendamiseks õigesse suunda juhatada, Internet peaks aga pakkuma selget ja detailset infot. Väheteadlikest vastajatest kolmandik (33%) ei teadnud, kust otsida vastuseid tekkinud õiguslastele küsimustele.

Niiis, õiguslaste küsimuste tekkimisel otsitakse neile vastuseid eeskätt Internetist, küsitakse nõu tuttavatelt või pöörduetakse juristi poole.

Milline kanal viib kõige tõenäolisemalt kasulike vastusteni?

Kõrvutasime ka teabe hankimist ja vastuste leidmist. Selgus, et need, kes otsivad kerkinud küsimustele vastust Internetist, leiavad vastuse kõige tõenäolisemalt. Erinevused ei ole väga suured, kuid siiski selged.

Tabel 10. Teadmiste pärinemine ja õiguslastele küsimustele vastuste leidmine

Millisest allikast Teie praegused teadmised põhiõiguste kohta peamiselt pärinevad?	Kui sageli Te olete kerkinud õiguslastele küsimustele vastused leidnud?				
	Alati	Mõnikord	Harva	Mitte kunagi	Ei ole kunagi õiguslastele küsimustele vastust otsinud
Ajalehtedest	30%	28%	13%	1%	27%
Raadiost	31%	29%	16%	1%	23%
Televiisioonist	28%	28%	14%	2%	28%
Internetist	35%	36%	15%	0%	14%

Kas meediast on võimalik saada asjalikku teavet?

46% vastajatest leidis, et selline võimalus avaneb harva või ei avane mitte kunagi. Üldse võib väita, et vastajate arvamused jagunesid kaheks võrdseks osaks: ligikaudu pooled, kellel seisukoht oli, leidsid, et meedia annab vajaduse korral asjalikku teavet, pooled aga leidsid, et ei anna. Selline jaotus võiks teha tegutsevaid ajakirjanikke veidi murelikuks, sest meediaskepsise taga võib peituda eestlasele omane umbusk või hoopis meedia pinnapealsus. Kodanikke ei tasu alahinnata, sest nagu selgub, pakub seltskonnakroonika kõrval inimestele huvi ka info kehtiva õiguse kohta.

Tabel 11. Meedia kaudu kasuliku info hankimise võimalikkus

Kui sageli on Teie arvates huvi korral võimalik meediast saada asjalikku õiguslast infot?	
Alati	8%
Sageli	37%

Harva	38%
Mitte kunagi	8%
Mind see teema ei huvita	4%
Ei oska öelda	4%

Kui palju enam peaks meedia kajastama õigustemaatikat?

Meedia peaks õigustemaatikat põhjalikumalt käsitlema, nii leidis üle nelja viiendiku vastajatest.

Kõige huvitatumad igasugusest uuest teabest on 25–34-aastased vastajad, kõige vanemad vastajad (65–74-aastased) on üldiselt kõigist teemadest vähem huvitatud.

Millise teema vastu kõige enam huvi tuntakse?

Huvi tuntakse eluliste olukordadega seotud info järele, samuti soovitakse, et tutvustataks seadusemuudatuste ja uute seadustega seonduvat. Vastajate arvates võiks rohkem käsitleda ka õigusabi ja kohtusse pöördumise asjaolusid.

Tabel 12. Õiguslaselise lisateabe vajadus

Millisest õiguslasest teabest Te enim puudust tunnete?	
Eluliste situatsioonidega seotud praktilistest nõuannetest	53%
Selgitustest uute seaduste sisu kohta	51%
Teabest uute seaduste jõustumise kohta	49%
Teabest selle kohta, kust saada õigusabi	42%
Põhjendustest, miks üht või teist seadust vaja on	41%
Teabest selle kohta, kuidas kohtusse pöörduda	32%
Ei tunne õiguslasest teabest puudust	12%
Ei oska öelda	5%
Muust teabest	3%

Kokkuvõtteks

Et tõsta õigusteadlikkuse üldist taset, on oluline viia teave esmalt just väheteadlike kodanikeni. Üldiselt on vastajate teadmistepagas kogunenud traditsiooniliste meediakanalite – raadio, televisiooni ja ajalehtede – vahendusel. Väheteadlike vastajate jaoks mängib televisioon teiste kanalitega võrreldes tunduvalt olulisemat rolli. Üldine sõnum õigusteadmiste olulisuse kohta on võimalik inimesteni viia just nimetatud kanalite kaudu. Samas ei sobi raadio, televisioon ja ajalehed andma põhjalikke faktiteadmisi, nad ei paku lahendusi konkreetsete olukordade puhul ega anna vastuseid konkreetsetele küsimustele. Neid kanaleid on otstarbekam kasutada just üldise informeerituse parandamiseks ja tähelepanu äratamiseks.